

Nybyggerne i Toftlund sogn

I årene fra 1924 til 1952 blev der i Toftlund sogn oprettet 31 husmandsbrug.* Det var oftest barske vilkår, disse pionerfamilier kunne imødese i de første år uden væsentlig indtjening, men med udgifter til bygninger, redskaber og maskiner, husdyrhold samt livets opretholdelse. For statslånene rakte ikke til det hele!

Derfor var det oftest et hårdt arbejdsliv, som stillede krav til, at både mand, kone og børn hjalp til med bedriften.

Oprettelsen af husmandsbrugene var med til at reducere afvandringen fra land til by, idet det gav daglejere og karle mulighed for at få foden under eget bord. Det medvirkede også til en omlægning til mere intensiv landbrugsdrift. Dette sidste indebar ikke alene at brugene i vid udstrækning var selvforsynende (kød, mælk, æg, kartofler, grøntsager osv), men at de via husdyrholdet var med til at styrke den danske landbrugseksport.

Også ”fordanskningen” spillede en rolle ved oprettelsen af husmandsbrug her i Sønderjylland, idet meget af jordene fra de tidligere tyskejede domænegårde blev erhvervet af staten og efterfølgende brugt til oprettelse af ”husmandssteder”. Den første danske lov om husmandsbrug kom i 1899, mens den selvsagt først kom til at virke her i Sdj. efter 1920.

Gennemsnitsstørrelsen af husmandsbrugene på landsplan var i 1920’erne omkring 8 ha, mens den her i sognet samlet over hele perioden blev ca 14 ha. Den markante forskel må antages at bero dels på forskellen i jordbonitet, dels og især på tidspunktet for brugenes oprettelse, idet der efterhånden skete en erkendelse af, at jordbrugene skulle kunne ernære en familie, uden at det skulle være nødvendigt at tage andet arbejde ved siden af.

At nogle så alligevel var nødt til det, er en anden sag.

Af de 31 oprettede husmandsbrug i sognet er 1 etableret i 20’erne, 15 i 1930’erne, 2 i 40’erne og 13 i de første par år af 50’erne, så oprettelsen her i sognet strækker sig over en periode på kun 28 år.

Jorden til nybyggerbrugene var oftest forlods opkøbt af staten, primært fra de store gårde i Allerup, Stenderup og Ørderup samt fra domænegården Gravlund. Det var overvejende disse gårdes marginaljorder, som staten erhvervede, og som nu via Statens Jordlovsudvalg gav mulighed for at brødføde de mange familier.

Eftersom Staten ofte erhvervede store sammenhængende arealer til udstykning, ligger langt de fleste husmandsbrug samlet i klynger, opført samtidigt. Bygningstegningerne er ofte de samme, måske spejlvendte, med stuehus, mellembygning og stald og lade, alt sammenhængende. Dog kunne der oftest aftales mindre ændringer, f.eks blev der på Skovsbjergvej 14 i mellembygningen opført en stor cementbeholder til opsamling af tagvand, således at tøj kunne vaskes uden at blive lysebrunt af det okkerholdige brøndvand.

Mange steder blev hønsehuset opført først, hvorefter familien flyttede ind her, indtil stuehuset var færdigt. Det indebar dels sparet husleje, dels at man var tæt på arbejdsstedet. Ofte deltog manden selv i byggeriet som håndlanger eller havde andet arbejde, hvorfor jorden skulle passes udenfor normal arbejdstid.

Husmandsbrugene influerede også på især landsbyskolerne, idet børnene fra brugene udgjorde en væsentlig del af elevgrundlaget for skolerne i Allerup, Stenderup og Ørderup.

For længst er disse skoler nedlagt. Og husmændene er stort set også væk. Jorden fra flere brug er nu oftest samlet under ét enkelt, eller opkøbt af de større gårde.

Det først oprettede husmandsbrug i sognet er vistnok **Allerup Nord 5**, ejendommen syd for Lindholmgård. Første ejer var H. C. Petersen, som allerede i 1926 fik oprettet bruget på jorder fra Fogtmanns ejendom i Allerup. Efter få år overdrog han dog ejendommen på 19,4 ha til Thomas Nielsen. I 1961 overgik den til Carl Bejning, som fordoblede jordarealet og byggede til, så ejendommen er i dag dårligt genkendelig i forhold til det oprindelige udseende. Efterfølgende har ejendommen tilhørt Jens Arne Olesen og senere Freddy Rasmussen og tilhører i dag Henning Petersen, Benediktegården.

Ved Tirslund Sognevej blev der allerede i 1931 etableret 4 brug på mellem 10 og 15 ha. Det meste af jorden hertil kom fra matr. nr 12 Stenderup, Løbækgård, mens engjorden kom fra de store gårde i Ørderup by.

Tirslund Sognevej 9 erhvervedes af H. C. A. Jensen, hvorefter den overgik til Karen og Broder Hansen, som senere ved dygtigt landmandskab tredoblede det oprindelige jordtilliggende. For nogle år siden overgik gården til sønnen Arne.

Tirslund Sognevej 11 blev tildelt Hans H. Jørgensen. Ejendommen blev senere erhvervet af Karen og Broder Hansen. Bygningerne er nu fraskilt og ejes af S. Wobbe.

Tirslund Sognevej 16 overgik til Martin N. Bonde, senere til Jens Petersen. De fraskilte bygninger ejes nu af D. og I. Pedersen.

Tirslund Sognevej 18 erhvervedes af Hans Chr. L. Schmidt, derefter J. C. Espensen, hvorefter den gennem mange år tilhørte Anton Bække. Også disse bygninger er i dag fraskilt og tilhører med 1,5 ha jord Peter Hissel.

Efter lov af 14-5-1934 blev der i Toftlund noteret 2 husmandsbrug i eksisterende bygninger, begge for længst nedlagt, overhalet af byudviklingen. Det ene tilhørte Alfred Nielsen og lå tæt på kirken, faktisk på den nuværende parkeringsplads.

Det andet tilhørte Laurids Bonde, senere Hans Bonde, og havde jorden liggende omkring Bakkevænget. Begge ejendomme blev købt af kommunen til byudvikling.

Stenagervej 1, som blev opført i 1935, blev tildelt Knud Henningsen. Jordene kom bl.a. fra Hübschmanns gård i Allerup by, den gård som i dag ejes af Bent Henningsen, som også havde overtaget den fædrene jord, men nu videresolgt til Henning Petersen, Benediktegården. Bygningerne er i dag fraskilt og solgt til Lis Petersen.

På traktoren ses børnene, Thomas ved rattet og med brødrene Mogens og Bent ved hjemkørsel af høg på stak. Alle billeder herfra menes taget i 1950'erne.

Bent på traktoren ved påfyldning af tøndevognen,
herunder
påfyldning til marksprøjtning

Det andet husmandsbrug lidt nordligere, **Allerup Syd 4**, opført 1939, blev Karl Frederik Wilkens ejer af. Ejendommen var på ca 20 ha, heraf omtrent halvdelen i lyng og med tørvehuller imellem. Børge Wilkens, som senere overtog ejendommen, beretter om faderens store arbejde med at opdyrke heden med allaget under, ligesom tørvehullerne efterhånden blev opfyldt med de ”sejder” der ikke ville vendes ved pløjningen.

Jorden kom fra Thestrup Schmidts gård samt for hedens vedkommende fra et par ejendomme i Fiskbæk.

Wilkens' ejendom med kornskokke foran og bag ejendommen.

Karl Wilkens og hustruen Anne i roerne

Her er sønnen Børge i kurven.
Bemærk hesteriven bagved.

Her hjemkørsel af korn

”Kastenvogn” med pålagt kantfjelde
til forøgelse af vognens areal,
således at vognen kunne rumme
væsentligt mere. Her er negene
læsset i udendørs stak.

Karl Wilkens ved hjemkørsel fra
marken

Nu er der anskaffet en
grå Ferguson, som her er
forspændt selvbinderen.

Her Anne og Karl
Wilkens før såning af
kunstgødning

Bygningerne er i dag totalt ændrede. De ejes med 2 ha jord omkring bygningerne i dag af Susanne B. og Dan Have.

I 1935 opførtes der ved Rømet 4 husmandsbrug.

Rømetvej 14 gik til Carl Carstensen, der ikke havde en egentlig landbrugsuddannelse, idet han var uddannet mejerist.

I 1959 overgik bruget til sønnen Arne J. Carstensen, der stadig har ejendommen.

På **Rømøvej 10** var første ejer Laurids H. Riggelsen, efterfulgt af Peter Carstensen og senere Hans Ohlsen.

Rømøvej 12 blev erhvervet af Harke J. Carstensen, en bror til Carl Carstensen. Blev i 1963 efterfulgt af Holger Madsen, der forøgede ejendommen betydeligt.

Rømøvej 14 har haft mange forskellige ejere. Den første var Jens C. Christensen, efterfulgt af Hans P. Sørensen, Helvig Petersen, Helge Roos og H. M. Poulsen. De tilbageblevne 3, 5 ha ved ejendommen ejes i dag af Jane Bernhard.

Rømøvej 10 og 12 samt flere andre jorder i området ejes i dag af Henning Petersen, der bebor den udflyttede Benediktegård på Allerupvej 1.

På nordsiden af Ribevej ved Enemark blev der omkring 1936 opført 3 brug. Jorden hertil kom især fra matr. nr 5 Stenderup (Termansens gård).

Ribevej 8 gik til Chr. S. Petersen, derefter datteren og svigersønnen Gunhild og A. Tønder, som pr 1-4-07 har videresolgt til sønnen Svend Erik. Gunhild har i anledning af udstillingen skrevet sine erindringer fra barndommen, som følger her:

**Livet på et statshusmandssted eller
- fra barn til pensionist -**

Gunhild Tønders erindringer

Mine forældre startede med at få bygget et statshusmandssted i 1936. Hvis man selv hjalp til med byggeriet, fik man nedslag i prisen, så det gjorde far.

Terminsydelsen var, i de 30 år fra 1937 til 1967 mine forældre havde ejendommen, 600 kr halvårligt.

Naboen havde bygget nyt stuehus, så mine forældre lånte det gamle, mens byggeriet af vores husmandsbrug stod på. Bagefter blev det gamle stuehus brugt til høns og mange år senere revet ned.

I 1937 var vores byggeri færdigt. Jorden kom fra 2 nabogårde. I starten lånte far en hest hos en bonde på egnen, da pengene var små. Men mine forældre var

arbejdsomme og nøjsomme mennesker. Der var ikke meget at slå til siderne med, men de var glade og tilfredse med det de havde, selv om det til tider var småt. Men det gav sammenhold i vores lille familie, hvor vi var 2 børn, min 3 år yngre søster og jeg.

Fra krigen 1940-45 husker jeg kun lidt. Far lavede en slags

beskyttelsesrum i jorden, hvor der i yderkanten var pinde at sidde på. Som tag var der lægter og brædder belagt med græs. Jeg husker også at vi børn fik navneskilte om halsen, så at vi, hvis vi blev væk fra hinanden, kunne finde sammen igen. 2 gange hvor der var luftalarm, var vi dernede.

Da tyskerne tog hjem efter krigen afslutning, husker jeg at alt hvad der kunne bruges til transport af bagagen, såsom barnevogne og trækvogne, blev brugt. Jeg husker også at nogle bar græstørv på hovedet som kamuflage.

Så kom den dejlige tid efter befrielsen, hvor folk kunne ånde lettet op, og begynde en meningsfyldt hverdag.

I 1947 startede jeg i 1. klasse, og efter 7. klasse ud at tjene. Men dog først ½ år på Højer Ungdomsskole. Men jeg var kun hjemmefra i 2 år, idet min mor blev plaget af leddegigt, så jeg måtte hjem og hjælpe far med landbruget.

Til jul skulle der slagtes af en hjemmeslagter. Der blev kogt vand i gruekedlen, så grisen kunne skoldes, når den var blevet aflivet med en kugle i panden. Blodet fra et stik i halsen løb ned i et fad, hvor det skulle omrøres til det blev koldt, hvorefter det blev brugt til en velmagende blodpølse, tilsat sirup og fedtegrever. Der blev lavet grevefedt eller krydderfedt, og det fine hvide fedt blev siet fra og opbevaret i lerkrukker, så det efterfølgende kunne anvendes til stegning og bagning af fedtekager op til jul.

Flæsk og skinke blev saltet i saltkar i kælderen og noget kom til røgning. Når det var røget, blev det hængt op ved skorstenen på loftet, med et klæde over. Så kunne man skære et stykke af efter behov. Medister og ribben blev henkogt. Til jul bagte mor pebernødder og 4-5 slags småkager. Julemaden var flæskesteg og med hjemmelavet rødkål og til dessert risengrød. Til nytårsaften var der altid suppe.

I stalden blev der også tænkt på jul, idet både heste og køer fik ekstra korn. Et havreneg blev sat op til fuglene, da der jo ikke er føde at finde når der ligger sne på jorden.

Julegaver var der ikke mange af dengang. Jeg husker at far et år havde lavet et dukkehus til os, og en lastbil til mig, da jeg var mere dreng end pige. Vores ”pusser” (hjemmesko) skulle stå i vinduet, og havde vi været søde kom der en ting i, men havde vi været uartige, lå der en koks om morgenen. Jo, han var opfindsom, den julemand. De ting vi fik, var små køer, heste eller grise lavet af pap, klisteret på træklosser, så de kunne stå. Tændstikæsker blev brugt til at lave stalde til dyrene, og kastanjer blev brugt som roer. Legestalden var nede ved hjørnet af komfuret i køkkenet.

Den største julegave fik vi i 1947, et år med megen sne. Der var så megen sne, at der kunne laves en snehytte på gårdspladsen. Vi fik så en kælk tilsammen. Vi lærte at sætte pris på det vi fik, og være glade og tilfredse med lidt.

Vi lærte også glæden ved at gøre et stykke arbejde, for der var jo

arbejde nok til alle hænder, både børn og voksne.

Af køer havde vi 10-12 stk af rød dansk malke race. Af grisesøer havde vi 5-6 stykker, og grisene herfra blev solgt når de vejede 20-25 kg.

De første år var det normalt mor der malkede med hånden. Senere kom der en meget arbejdsbesparende malkemaskine til. Et par gode tyrekalve blev fedet op, så der blev lidt ekstra indtjening udover mælkepenge. Mor holdt så mange høns, at pengene fra ægsalget kunne betale købmandsvarerne.

De første år skete kornhøsten med en slåmaskine med aflægger, så negene skulle bindes med håndkraft. Far har senere fortalt, at det bedste for ham var, da der

blev købt og betalt en selvbinder. Nu kunne man nøjes med at høste for på de ydre omgange med le og så binde disse neg med håndkraft, derefter kunne selvbinderen og de 2 små heste klare resten.

Farfar Eskild hjælper her Christian Petersen med pløjning

Vi børn var med i næsten alt, når der skulle hakkes roer og når der skulle køres hø ind. Der var enghø og agerhø med kløver i. Kløverhøet blev sat på ”ryttere”, så det kunne tørre ordentligt. Enghøet blev bare stakket og kørt hjem når det skønnedes tørt. Men oppe under zinktaget var der oftest frygteligt varmt ved hjemkørsel af hø, men der var ingen kære mor, arbejdet skulle gøres.

I kornhøsten hjalp alle også med, når der skulle skokkes korn. Negene blev sat sammen 3 og 3 eller 4 og 4, alt efter hvilken slags korn det drejede sig om. Oftest var det byg med kløver der udgjorde det største problem. For at få det tørt var det

sommetider nødvendigt at skætte negene op, og køre det hjem i løs tilstand, et kæmpearbejde. Men far fandt på at lave en ”skokflytter”, to stykker lægte med isatte store søm, som 2 personer så kunne klemme sammen om skokken og så flytte negene et nyt sted hen, hvor de bedre kunne tørre. Der var ingen diskussion, arbejdet skulle gøres. Jeg husker et år, hvor vi mangle at køre 2 læs korn ind i laden. Det trak sammen til torden. Alle var trætte og vi børn græd og var umulige og jeg prøvede at fortælle far, at hestene også var trætte. Men kl. 21 kørte vi ud for at hente de sidste læs, med flagermuslygten tændt under vognen. Hvorfor den var med ved jeg ikke, for den gav ikke noget lys. Jeg husker tydeligt, da vi var vel hjemme med det

et år, hvor vi mangle at køre 2 læs korn ind i laden. Det trak sammen til torden. Alle var trætte og vi børn græd og var umulige og jeg prøvede at fortælle far, at hestene også var trætte. Men kl. 21 kørte vi ud for at hente de sidste læs, med flagermuslygten tændt under vognen. Hvorfor den var med ved jeg ikke, for den gav ikke noget lys. Jeg husker tydeligt, da vi var vel hjemme med det

et år, hvor vi mangle at køre 2 læs korn ind i laden. Det trak sammen til torden. Alle var trætte og vi børn græd og var umulige og jeg prøvede at fortælle far, at hestene også var trætte. Men kl. 21 kørte vi ud for at hente de sidste læs, med flagermuslygten tændt under vognen. Hvorfor den var med ved jeg ikke, for den gav ikke noget lys. Jeg husker tydeligt, da vi var vel hjemme med det

sidste læs og det tordnede og regnen skyllede ned. Da sagde far: ”Var det ikke godt, at vi holdt ud. Nu må vi sammen glæde os over, at vi blev færdige inden regnen kom”. Vi lærte at glæde os over de små ting, og for far var det en stor ting at vi var blevet færdige med årets høst.

Om foråret skulle der pløjes og harves og sås korn. Hvor møget var nedpløjet, blev der sået roer. Møget blev læsset med en greb og spredt ud fra vognen med en greb, hvorefter det blev nedpløjet med en enkeltfuret plov. Efter høst blev jorden skrældpløjet med en dobbeltfuret plov, hvorefter der skulle harves mange gange for at få ukrudt og især senegræs ødelagt. Hertil anvendtes en ”fedensharve”. I oktober måned blev roerne optaget og kørt i stak, og roehuset fyldt, så der var foder nok julen over.

I 1952 var en sorgens dag, da vores to heste skulle sendes til slagting. De dyr som havde gjort så stort et slid og slæb, og som var mine venner, måtte lade livet til fordel for en lille grå Ferguson traktor. Kl. 3 om natten fik de kære heste den sidste rugbrød af min hånd. Jeg klappede og kyssede dem farvel, og sagde tak for en lang og god tid sammen. Nu regnede jeg med at kunne sove, men jeg tog fejl. Med hovedet begravet i hovedpuden, græd jeg mine modige tårer da de blev afhentet af lastbilen.

Tiden gik, og først i 1960'erne ankom en ny lille maskine hertil: en 5 fods arbejdsbesparende selvkørende mejetærsker – også en Ferguson.

Vi havde en stor køkkenhave. Når vi om foråret var færdige med markarbejdet, skulle køkkenhaven sås til med mange slags grønsager. Kål og gulerødder blev sået på marken sammen med roerne. Jo, vi var i sandhed selvforsynende og levede et sundt og godt liv. Der var altid 2 retter mad. Om

sommeren ofte frugtgrød som efterret. Der var ribs, solbær og mange forskellige slags frugttræer.

Om aftenen når vi kom hjem fra sportspladsen, var der ofte frugtgrød inden sengetid. Det var vist ret almindeligt, at der ikke var aftenskafe om sommeren. Om vinteren var der ofte nabokomsammen, på skift hos hinanden, med 10-12 forskellige slags kager. Jeg tror også man kom hinanden lidt mere ved dengang, og hyggeligt var det. Det var også en sport at kunne lave den flotteste lagkage. En gang snakkede min far så meget, at han tog af kagerne når de blev sendt rundt, men helt glemte at spise. Da tallerkenen var fyldt, mente en af naboerne, at den fyldte tallerken nu skulle rundsendes.

Vi havde et centralkomfur, som blev brugt til både opvarmning af huset og til madlavning. Tørv lavede vi selv i mosen og desuden samledes pindebrænde, som også blev brugt til at fyre op under gruekedlen i vaskerummet, når der skulle slagtes eller kogevaskes. Og der brugtes vaskebræt og zinkbalje.

Et stort vandkar var der også, som skulle fyldes med en håndpumpe. Når proppen i bunden af karret blev hevet op, løb vandet ud til kørerne i stalden gennem et rør i muren.

Der blev også tændt op i kedlen når vi skulle i bad, højst 2 gange om ugen i en zinkbalje.

Bagning, henkogning og syltning var hvad en god husmor på landet satte i højsædet. Samtidig skulle hun deltage i udendørsarbejdet, haven skulle luges og passes, der skulle muges hos hønsene og redekasserne gøre rene, osv.

Jeg blev gift i 1959, og i 1967 overtog vi mine forældres husmandssted efter deres 30 år her. Vi havde Jerseykøer og grise, men i 1972 indså vi, at det ikke var god økonomi i at drive landbrug længere. Vi bortforpantede jorden og tog andet arbejde.

Der er 4 børn vokset op i vores hjem. 2 drenge og 2 piger. Den yngste dreng har her pr 1-4-07 overtaget vores husmandssted "Nyvang", efter at vi har haft det i 40 år, så nu er det 3. generation, men kun 2 ha jord til ejendommen. Vores søn, Svend Erik, har 4 Simmentaler ammekøer som en slags hobby.

Sørgeligt nok er det gået sådan med de fleste små landbrug, at man ikke kan leve af det. Men det var alligevel en sund og rig barndom på husmandsstedet. Det var trygt og godt og vi var sammen med hinanden og dyrene, og sammen om at dele

pligter og ansvar. Kærlighed og omsorg var i høj kurs, og man fik en rank ryg af en opvækst under trykke kår.

Dette var nogle barndoms minder fra et husmandssted.

Ribevej 10 erhvervedes af Jørgen Hansen, senere gennem mange år Peter Kudsk. Nylig har Gert Bernt, ligesom tilfældet er med jorden til Ribevej 14, solgt til Peter Thyssen, Gravlund

Ribevej 14 overgik til Edlif Petersen. Bygningerne ejes i dag af Frank R. Jørgensen, mens jorden også her nu ejes af Peter Thyssen.

I Ørderup by, **Skovbjergvej 13**, blev matr. nr 38 Stenderup ejerlav i 1944 noteret som husmandsbrug. Det var Aksel Pedersen der fik statslån til opførelse af produktionsbygninger. Stuehuset er den tidligere Ørderup Kro, der i årene efter århundredskiftet og indtil 1930 var ejet af Johannes Nicolaus Stephanus Ferslev. I 1931 blev ejendommen købt af Bonde Jørgen Andersen, hvorefter svigersønnen Aksel Pedersen tog over i 1944 og drev ejendommen til 1975. Efterfølgende har der været flere ejere af ejendommen, hvor jorden nu er frastykket.

På Vesbjergvej blev i 1949-50 oprettet 4 nye brug med arealer mellem 15 og godt 17 ha. Jorden var midt i 1940 erhvervet af ministeriet for landbrug og fiskeri fra primært Ferslevs gård i Ørderup.

Herover ses de 4 ejendomme på Vesbjergvej først i 1960'erne.

Vesbjergvej 4, som ses nederst i billedet, overgik til Jens M. Pedersen.

Vesbjergvej 6 tildeltes Laurids C. Henningsen, senere Viggo Stidsen, som for nylig har solgt.

Vesbjergvej 8 erhvervede Mads Chr. Selmann.

Vesbjergvej 10 gik til Niels Chr. Larsen. Bygningerne som er fraskilt jorden, ejes i dag af Pia og Allan Skjøth.

At de små brugs tid nu er forbi illustreres godt på Vesbjergvej, idet al landbrugsjord fra nr 10 sammen med de 3 øvrige tidligere husmandsbrug (samt andre jorder) alt er samlet under dynastiet Pedersen, generationerne efter Ellen og Jens M. Pedersen (Hanne og Hans A. Pedersen samt søn og svigerdatter, Erik og Trine).

Her ses Hans A. Pedersen og lillesøster Grethe med en ged med 4 kid. Den lidt usædvanlige begivenhed blev bragt i avisen dengang først i 1960'erne.

Blandt de sidst opførte husmandsbrug i sognet var de 2 på Lindholmvej, som begge blev bygget i 1952.

Lindholmvej 3 på 15,6 ha tilhørte Theodor C. Petersen. Bygninger med tilhørende 2,5 ha tilhører i dag J. og A. Jørgensen.

Lindholmvej 5 på 17,7 ha overgik til Jørgen H. Fogh. Ejendommen med samme jordtilliggende tilhører i dag R. og N. Carstensen.

Jorden til begge ejendomme kom oprindeligt fra matr. nr. 20 Stenderup, Alfred Lindholms gård i Stenderup Gårde.

En anden ejendom som bl.a. fik jord også fra matr. nr. 20 i Stenderup var **Stenderupgårdvej 11**, tilhørende Gunnar Groth, som i 1951 lod opføre bygninger på de 12,3 ha

tildelte jord. Her er ejendommen fotograferet i 1950'erne.

Gunnar Groth og hustru beboede den senere udbyggede ejendom indtil for få år siden, hvorefter de flyttede til Pilehaven i Toftlund.

Ejendommen er nu overdraget til dattersønnen Erling Groth Zerrow.

I engene mellem Stenderup og Ørderup blev der opført 3 brug, alle på ca 14 ha.

Det første, **Skovsbjergvej 7**, tilgik Hans Chr. Sørensen i 1940. Sønnen Thomas Sørensen husker fra sin drengetid, at mennesker og dyr engang måtte flytte op mod Ørderup, fordi tyskerne mod krigens slutning holdt skydeøvelser ind over engene. Jorden kom fra gården Skovsbjerg, hvortil den nu er vendt tilbage, bortset fra bygningerne, der er frastykket og ejes af Ulla og Poul Lawetz.

Sørensens ejendom under opførelse i 1940.
Bemærk granrafterne som brugtes til stillads.

Her ses Marie (Mie) Sørensen med Thomas på armen foran domicilet i hønsehuset.

De 2 øvrige husmandsbrug lidt længere mod vest blev opført i 1950-51 på jorder der oprindeligt havde tilhørt Bjorholms gård i Ørderup samt Lautrups gård i Toftlund (den nuværende Materialegård). Thomas husker også, at Gusta og Georg Christensen, **Skovsbjergvej 12** under opførelsen af ejendommen boede i

et interimistisk opført skur beklædt med salpetersække. Georg Christensen havde kun ejendommen i ganske få år, hvorefter den overgik til Dagny og Niels Christensen, der ligesom mange af de øvrige husmænd i dag bor i Toftlund. Bygningerne med et par ha. jord ejes nu af Christina Maria og Thomas Engman, mens jorden ejes af Carsten og Svend Fredsted i Ørderup.

Skovsbjergvej 14 beboedes indtil midt i 80'erne af Erna og Chresten Christensen, hvorefter den overgik til Jes Iver Schmidt.

Her ses Chresten Christensen på høstarbejde først i 1950'erne.

I den nordligste del af sognet, ved Gramvejen og Gelsåen, opførtes i 1951 3 husmandsbrug på hver 14-15 ha.

Gramvej 6 blev tildelt Lene og Niels Peter Hansen. Lene Hansen mistede allerede sin mand i 1979, hvorefter hun drev ejendommen videre indtil 1988, hvor hun solgte til naboen og flyttede til Toftlund. Opstartsårene i 1950'erne var besværlige. Strøm fik ejendommene derude først i 1955, mælken fra de 2 køer i starten blev ikke afhentet, den måtte de selv fragte op til Møllins ejendom mod Stenderup, hvorfra det meste af jorden var udstykket. Til gengæld kunne man så tage dueligt vand med tilbage, for boringen i mosejorden gav meget okkerholdigt vand, så det hvide vasketøj blev hurtigt lysebrunt, fortæller Lene med erindringens smil.

Træ stødte man ofte på ved opdyrkning af mosejorden. Her hjælper Falck med at fjerne et større stykke. 2 af børnene, Jens Peter og Svend Aage har her en oplevelse.

Bygningerne med 2 ha jord ejes i dag af Pernille Knudsen og Henrik Hansen.

Her ses Gramvej 6 først i 1950'erne.

Gramvej 13 (ovre ved skoven) blev tilskrevet Niels Kr. Sørensen. Bygningerne ejes i dag af Anita og Jens Juhl.

Gramvej 15 erhvervedes af Knud Nissen. Senere kom Karl Bekke til. I dag ejes ejendommen af Gerda og Jørgen Rabe.

I 1952 lod Dora og Niels P. Thomsen ejendommen **Gramvej 2** opføre. Ægteparret der bor i Toftlund fortæller, at brdr. Marcussen stod for byggeriet, og at grunden til den senere opstart end de 3 andre brug i området skyldes, at personen som først fik tildelt jorden, sprang fra. De fortæller også om den barske, men alligevel dejlige tid på ejendommen. Specielt fremhæves det gode naboskab med Lene og Niels Peter Hansen.

Her ses Dora og Niels Peter Thomsens husmandsbrug i 1950'erne. Ejendommen er i dag overtaget af sønnen og svigerdatteren, Jørgen og Kirsten Thomsen.

Høstarbejdet involverede alle.

Billederne her viser Niels Peter Thomsen og børnene, vistnok sidst i 50'erne.

Billedet herunder de 8 køer.

Fra avisartikel i 1958:

De byggede deres hjem midt ude i engene . . .

Naboer, arbejdsgiver og familie hjalp husmand Peter Hansen, Stenderup Enge, i gang for syv år siden – det var det værd.

... Kampen om jorden finder ikke kun sted på heden; den foregår også i engene. Her hører vi om de første, der byggede ude i de afvandede Kastrup – Tiset Enge, bogstaveligt talt på kanten af den vandrige Gels Aa.

Det var husmand Peter Hansen, en 38 årig sund og rødmosset fynbo, og hans kone, der stammer fra Løgumkloster-kanten, som lagde for. Startåret var 1951, efter at der i 40'erne var gennemført en storstilet afvanding og delvis mergling af ca 1500 ha vandlidende arealer på begge sider af ådalen, der breder sig næsten samfulde 10 km mellem Gram og Toftlund. Den brede, direkte cementvej var allerede anlagt på dette tidspunkt, og siden er yderligere bygget nogle produktionsveje.

Hvad der er nået på 7 år.

I dag ligger der 12 – 15 gode brug derude i engene, og der er plads til flere, men da familien Hansen arriverede, fandtes der ikke et hus, ikke en busk og ikke et skelhegn. 14,6 ha jomfruelig jord, hvoraf kun en tredjedel var merglet, lå og ventede på dem. De kom med et par arbejdsvante næver, en skovl og en spade, en plag og fire kvier, sammenbragte børn for så vidt, eftersom de 2 af kvierne var købt på "Philipsborg" ved Ullerup, hvor Hansens indtil da havde tjent som fodermesterfamilie, én havde ejeren af "Philipsborg" foræret dem som tak for god tjeneste, og den fjerde kvie var en gave fra fru Hansens familie. Nu er der så gået 7 år, og vi kan lige så godt med det samme røbe, hvad Hansen har i stalden i dag. Der står en god RDM-besætning på 23 stykker, heraf 8 malkekøer .. Desuden 2 heste .. og Hansen holder 4-5 søer, der giver ham mulighed for at opfede ca 40 svin om året. ....

Murer om dagen, landmand om aftenen.

... Da vi blev gift, havde vi sammensparet en 7.000 kr, men det var ikke nok til, at vi kunne købe en privar ejendom. I 1950 søgte jeg hos jordlovsudvalget om at komme i betragtning ved udstykningen fra St. Tønne, men fik afslag, så jeg regnede ikke med noget de første år. Men så fik jeg pludselig besked om middagen den 31. marts 1951, at hvis jeg var interesseret og kunne møde samme dag her i Stenderup Enge, så var der en chance for at få tildelt jord. Den mand,

der egentlig skulle have haft jorden, var sprunget fra. Det var et enten – eller, men jeg hoppede på. Dagen efter overtog vi stedet. Vi beholdt dog vor fodermesterplads til maj, og samme dag begyndte de at bygge vort hjem. En statsansat arkitekt leverede en standardtegnning, som vi fik lov til at gøre visse afvigelser fra, og allerede den 1. juli var stuehuset færdigt, så vi kunne flytte ind. Samtlige bygninger opførtes på rekordtid til 1. oktober. Selv tjente jeg 1500 kr ved at deltage i murerarbejdet, og om aftenen gik det så løs i marken. De første par måneder boede vi hos Chr. Hansen i Stenderup, der sammen med andre gode naboer hjalp os med pløjning etc. Det lykkedes på denne måde at få avlet 255 tdr. korn straks den første sommer, og det var en ualmindelig god hjælp, da kornpriserne var høje det år. . . .

Ikke råd til traktor – endnu.

Hvor meget har De lånt? – Til byggeriet kunne jeg få et lån på 45.000 kr, og så opnåede jeg yderligere et såkaldt etableringslån på 5.000 kr til indkøb af besætning og maskiner mm., men det rakte jo ikke så langt.

Og hvad har De så af maskiner nu? – Stort set, hvad der er brug for, men en del er i part; vi er f.eks to om et tærskværk.

Spekulerer De ikke på traktor? – Jo, det gør han da tit, indskyder fru Hansen. Selv siger Peter Hansen: Jeg mener trods alt, at traktordrift er for dyr til mit Hartkorn. Ved nordbagge-hoppen har jeg hidtil kunnet holde et føl om året, og det er i høj grad med til at forrente hesteholdet. Men selvfølgelig var det rart med en traktor.

Jorden driller.

Om arbejdet med jorden gennem de 7 år .... Fortæller Peter Hansen, at den har drillet en del. Det tager sin tid at hitte ud af, hvorledes gammel engjord skal dyrkes. Ploven støder stadig på træ fra den oprindelige mose. Og jorden synker bestandig en smule. . . . og jeg bruger ikke salpeter på den lave jord. Vi kæmper i forvejen med lejesæd herude. Sædsiftet er noget anderledes end det normale; vi skal altid passe at have et stykke af det høje og et stykke af det lave med roer og korn. . . Tilsåningen foregår nogenlunde på samme tidspunkt som på den høje jord, men høsten falder en 14 dage senere. . . .

Brug for tålmodighed.

Det kniber med tålmodigheden disse 14 "ekstra" dage, det er snart det vanskeligste at lære. Det er igen fru Hansen, der indskyder en bemærkning med et drillende øjekast over mod manden. Han smiler bare.

De første år var svære, lad os bare være enige om det, siger manden i huset. Der gik 4 år, før vi fik elektrisk lys og kraft, og vi boede helt herude i engene. Efter et par års forløb fik vi telefon, og det hjalp noget. Alt arbejde måtte vi klare selv, og

det var nødvendigt at jeg tog arbejde ved siden af for at skrabe sammen til maskiner og besætning. Nu har vi 4 børn . . . Høsten har skuffet i år, og tiden er jo, som det vil vides. Imod dansk landbrug som helhed. Men vi er tilfredse, og alt taget i betragtning har jeg aldrig fortrudt, at jeg slog til den martsdag i 1951, da jeg knap havde 2 timer til betænkning.

Et af de sidst opførte husmandsbrug er **Bevtoftvej 12**, der er bygget i 1952 af murermester Nis Nissen og tømremester August Christensen. Bruget adskiller sig på flere måder fra de andre. Som det eneste sted bebor den oprindelige ejer, Niels Chr. Madsen, stadig ejendommen. Der er ingen mellembygning mellem stuehus og stald, men derimod kælder. Staten har ikke været mellemhandler ved jordkøbet, idet jorden kommer fra den fædrene gård, Benediktegården, som oprindeligt lå tæt ved rådhusbygningen på Danavej. Også størrelsen var atypisk, idet der udover de 21,4 ha fra Benediktegården også var rådighed over et 18 ha stort græsningsareal ved Lindholm.

Overskriften i denne artikel i Vestkysten fra 8. nov. 1958 må her næsten 50 år senere besvares med et **JA**, for udviklingen i landbrugsstørrelserne er siden gået den anden vej.

* Definitionen er de i matrikelregistret registrerede ejendomme. Der garanteres dog ikke for at alle er medtaget, idet jeg kan have overset enkelte blandt de mange former for statslån, der også omfatter lån til gårdbrug, arbejderboliger og tillægsparceller.

August 2007.

